

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ГУМАНІСТИЧНОГО ЗНАННЯ У ДУХОВНО-ПРАКТИЧНУ ПЛОЩИНУ

Дерябкін Ю.І. (м. Запоріжжя)

Анотації

В статті дається аналіз проблеми органічного поєднання теоретичного змісту гуманістичної свідомості з світоглядно-методологічними можливостями його переходу в площину духовно-практичної життєдіяльності окремої людини і суспільства в цілому; соціально-філософської концепції трансформації гуманістичної свідомості; концепції гуманістичної свідомості та теоретико-методологічних засад її дослідження.

In the article the author probes the analysis of problem of organic combination of theoretical maintenance of humanism consciousness with view-methodological possibilities of its passing to the plane of spiritually practical vital functions of separate man and society on the whole; socially philosophical conception of transformation of humanism consciousness; conceptions of humanism consciousness and theoretical-methodological principles of its research.

Ключові слова

ГУМАНІЗМ, ГУМАНІСТИЧНА СВІДОМІСТЬ. ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ, ТРАНСФОРМАЦІЯ, ДУХОВНО-ПРАКТИЧНА СВІДОМІСТЬ, ГУМАНІСТИЧНІ ЗНАННЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ, АФЕКТИВНИЙ ПРИНЦИП

Вступ

Для утвердження гуманізму як фундаменту існування суспільства потрібно, щоб людина усвідомлювала себе суспільною істотою, а саме суспільство розглядала як необхідну об'єктивну основу свого індивідуального буття. В цьому об'єктивна діалектика як самопізнання, так і суспільствознавства в їх гуманістичному спрямуванні. Що стосується суспільно-практичної дійсності, то в ній взаємодіють люди як суб'єктивні істоти, тому жодного автоматизму в процесі трансформації об'єктивних науково-теоретичних ідей в емпірично-достовірне життя не існує. Отже, потрібно враховувати, по-перше, світоглядні форми мотивації поведінки людей, по-друге, розрізняти методи соціально-філософського аналізу як загальнонаукові методи пізнання і методи, які спонукають людину до певного способу дій попри те, що вона може володіти першими.

Мета статті: проаналізувати соціально-філософську концепцію трансформації гуманістичної свідомості у площину духовно-практичної діяльності людини і суспільства.

Обговорення проблеми

Якщо взяти середину XIX століття, то якраз у цей період відбувся перехід абстрактно-теоретичного способу пізнавально-пошукового мислення в позитивні, в сутності своїй суб'єктивно-вольові, максимально індивідуалізовані. Тобто, сформувались нові форми гуманістичної свідомості та властивих їй цінностей, хоча зміст людських інтересів

залишився попередній. У зв'язку з цим є потреба розглянути світоглядно вмотивовану свідомість як модифікацію класичної раціоналістичної методології. Без цього дослідження сутності гуманістичної свідомості буде абстрактним, таким, що не відповідає реаліям суспільного життя людства останніх двох століть. Ми думаємо, що коректно вважати світоглядні форми свідомості як способи, або ж методи, індивідуально-практичної соціально-політичної, соціально-економічної і соціокультурної життєдіяльності людини в атомізованому суспільстві, яким воно є в умовах правових норм регуляції суспільного життя. А саме вони почали домінувати в системі ринкових відносин, які підпорядкували собі всі інші сфери суспільства, звівши їх до виключно конкурентних.

Очевидно, що світоглядно-методологічною формою гуманістичної свідомості всередині XIX століття стала філософія О.Конта, яка озглядається також і як соціальна філософія і соціологія. Справді, якщо класична гегелівська філософія являла собою абсолютне домінування загального над одиничним, теоретичної логіко-понятійної схеми аналізу буття над емпіричною з її логікою здорового глузду, то позитивна філософія чітко підпорядкувала аналіз суспільного й індивідуального буття двом основним законам. А саме, закону стадій мислення, відповідних основним типам світогляду, і закону підлеглості уявлень спостереженню. Важко щось заперечити проти того, що різні люди не те що в різні історичні періоди, а навіть сучасники, навіть кожна окрема людина залежно від часу, місця, суспільних і природних обставин мислять по-різному й переважно зовсім не об'єктивно, а суб'єктивно. Тому він у повній відповідності з міфологією, релігією, філософією як типами світогляду, або, за Гегелем, формами прояву об'єктивної й водночас абсолютної ідеї, розглядає теологічний, метафізичний і позитивний типи мислення, згідно яких і формується соціально-духовна структура суспільства. Крім того, людина в більшості випадків споглядає в об'єктивному середовищі не стільки об'єктивне, скільки аналогії зі змістом своїх уявлень.

Маємо, таким чином, нову якісну картину гуманістичної свідомості, максимально наближеної до індивідуальної свідомості, яка, в свою чергу, формує певну систему цінностей. Причому, вони також виявляються загальнолюдськими, але не як наслідок дедукції мислення із загального як аксіоматичного або узагальнення засобами абстрагування від окремого, а як емпіричний факт, підтверджений соціальною статистикою. Говорячи про світоглядно-методологічну визначеність новітніх форм гуманістичної свідомості, ми виходимо із визначення світогляду як форми самосвідомості, яка безпосередньо вмотивовує певні способи суспільної та індивідуальної життєдіяльності людини [1], оскільки вони не завжди збігаються. У наведеному визначенні світогляду міститься й методологічна складова, адже певний напрямок мотивації поведінки це те ж саме, що шлях, яким людина йде у своєму житті. Якість останнього напрямку залежить від того, свідомо обирається такий шлях чи людину веде доля. Причому, вибір не завжди залежить від людини, оскільки світоглядна свідомість не має чітко вираженого раціонального спрямування.

Так, повертаючись до соціально-філософської концепції О.Конта, можемо констатувати, що вона максимально наближає світоглядні складові свідомості емпіричної людини до життєвої методології, яку вона обирає, або ж яка обирає її. Адже зміст уявлень, які визначають життєву позицію, суперечливий: з одного боку, він визначений явищами зовнішнього світу (природного й суспільного), з іншого – внутрішніми психофізіологічними й психосоціальними факторами, як вродженими, так і набутими. Крім цих факторів, свідомість людини визначається тими ідеями, які їй пропонує суспільство через політичні, релігійні, наукові, освітні тощо інститути. Отже, позитивна форма гуманістичної свідомості, на думку О.Конта, як і подальших форм позитивізму, виходить із таких положень. 1. Позитивне – це протилежне химерному: «в цьому відношенні воно цілком відповідає новому філософському мисленню, яке постійно присвячує себе воістину доступним нашому розуму дослідженням, незмінно виключаючи непроникливі таємниці, яким він переважно займався в період свого раннього дитинства» [3, с.550-551]. 2. Позитивне – це протилежність між корисним і непотрібним, яким є все те, що здійснюється заради «безплідної допитливості» на користь «безперервного покращення умов нашого дійсного індивідуального або колективного існування» [3, с.551]. 3. Це протилежність між достовірним і сумнівним, на якому будувався попередній стиль (метод) мислення, започаткований Р.Декартом. 4. Це протиставлення «точного туманному, невиразному», яке «нагадує постійну тенденцію істинного філософського мислення всюди досягати ступеню точності, сумісної з природою явищ та адекватною до наших істинних потреб» [3, с.551], чого не давав попередній метод філософування. 5. Позитивне як протилежність негативному, що дозволяє розглядати нову філософію «як покликану за своєю природою не руйнувати, а організовувати». Все наведене, взяте в сукупності, «відрізняє її одночасно від всіх можливих форм, як теологічних, так і метафізичних, властивих первинній філософії» [3, с.551].

Ніщо не заважає нам зробити висновок про позитивну філософію як нову форму гуманістичної свідомості. Якщо в попередні часи, коли в радянському суспільстві домінував теологічно-метафізичний світогляд і відповідна йому методологія суто науково-природознавчого пізнання, то нині суспільне буття вимагає звернення до тих форм світоглядно-методологічної орієнтації людини, які б забезпечували їй радісне сприйняття життя, в якому розумне, моральне і справедливе було максимально наближеним до її безпосередніх потреб та інтересів. Адже нині закликати людину жити згідно теологічно-метафізичної максими «жила бы страна родная и нету других забот» або «раньше думай о Родине, а потом о себе», не просто негуманно, а злочинно. Емпірично-достовірних фактів на користь істинності такого судження безліч, але, на жаль, свідомість суспільства все ще спрямовується в річище тих методів мислення, які є істинними на рівні теорії пізнання, але химерними, непридатними, сумнівними, туманними й негативними на рівні буденної свідомості, рівні суспільної психології.

Оскільки основний принцип позитивної філософії формулюється таким чином: «знати, щоб передбачити, передбачити, щоб уникнути», наведемо також висновок О.Конта відносно необхідності враховувати саме громадську думку як ядро суспільної психології, як об'єктивний зріз світоглядно-мотиваційної буденної (чи повсякденної) свідомості. Тоді це буде позитивною практичною формою гуманізму, адже вона не буде відчужуватись, абстрагуватись від змісту потреб та інтересів кожної людини. Інша річ, що його – цей зміст – потрібно постійно вивчати, тобто знати наперед, бачити наперед, що саме в нього входить, тоді можна уникнути небезпек, які йдуть від суспільної практики, яка виходить у своїх намірах із теологічних або метафізичних цілей. Ось він: «немає потреби доводити, що ідеї управляють і перевертають світ або, інакше кажучи, що весь соціальний механізм тримається, врешті-решт, на думках. ...велика політична і моральна криза сучасного суспільства насправді зумовлена розумовою анархією. Наша найнебезпечніша хвороба полягає в глибокому різноголоссі умів відносно всіх основних правил, непорушність яких є першою умовою істинного соціального порядку. Доводиться визнати, що доки окремі уми одностайно не примкнуть до певного числа загальних ідей, на підставі яких можна побудувати спільну соціальну доктрину, народи, незважаючи на жодні політичні паліативи, з необхідністю залишаться в революційному стані і будуть виробляти тільки тимчасові установи. Рівним чином достовірно і те, що, оскільки це єднання умів на ґрунті спільності принципів відбудеться, відповідні установи неодмінно створяться без будь-якого важкого потрясіння, адже найголовніший безлад розсіється завдяки цьому одному факту» [4, с.576-577].

Відомо, що характерною ознакою масової свідомості є консерватизм думок, сформований, у свою чергу, внаслідок схильності індивідуальної свідомості до так званого суб'єктивного ідеалізму. Подолати його засобами теологічного чи метафізичного мислення навряд чи можливо. Звідси обхідний маневр: досліджувати стан громадської думки як той спільний колективний розум, який, попри відмінності думок, все ж таки просякнутий певними загальними законами, які й потрібно обирати в якості наріжного каменя ефективного функціонування суспільства. Причому, хвороба різноголосся вражає також і розвинені метафізичні уми, адже кожна людина надає перевагу власній думці, тим паче та, яка професійно займається науково-теоретичною діяльністю. Вона вважає, що її думка об'єктивна, оскільки отримана на засадах застосування наукових методів пізнання. Тому найскладніше завдання в утвердженні миру, спокою й злагоди в суспільстві, без чого не можна його *організувати* на гуманістичних принципах, полягає в подоланні *розумової анархії*, властивої різним соціально-філософським школам та їх засновникам. На цьому тлі, дослідивши пріоритети громадської думки, можна починати *організовувати* гуманістичні установи як складові гуманного суспільства.

Що стосується «єднання умів на основі спільних принципів», то воно можливе також на шляху позитивної філософії, соціальна функція якої «може бути дійсною і міцною лише в тому випадку, коли вона охоплює всі

три сфери людської діяльності: мислення, почуття і дію» [5, с.581]. Звичайно, йдеться не про понятійно-категоріальну єдність і спільність, а позитивну в суспільно-практичному розумінні і прояві. «Любов як принцип, порядок як підвалини і прогрес як ціль – такий... основний характер кінцевого устрою, який позитивізм починає встановлювати, приводячи в систему все наше особисте і соціальне існування способом незмінного сполучення почуття з розсудом і діяльністю» [5, с.584].

Дослідники історії людства в усі часи говорять про кризовий стан суспільства. Для цього, звичайно, існують об'єктивні обставини. Але сучасна українська дійсність справді потребує вивчення досвіду виходу з кризового стану. Адже перехідний період, хоча й зумовлений глибокими перетвореннями у сферах політичної, економічної, духовно-культурної, релігійної, світоглядно-філософської, науково-методологічної життєдіяльності, дещо затягнувся, у зв'язку з чим досить складно організувати суспільне життя на якихось усталених принципах. Якщо до цього додати ще й, так би мовити, стабільну схильність українського народного характеру до таких душевних проявів, як індивідуалізм, піднятий у досить значної частини людей до отаманізму й гетьманізму, тобто до крайньої форми суб'єктивного ідеалізму – соліпсизму, то досвід наближених до таких світоглядних орієнтацій вчень і практик буде корисним. До цього слід додати й такі усталені суто чуттєві орієнтації, як *антеїзм, космізм і кордоцентризм*, які не передбачають підлеглості свідомості якимось надто вже містичним теологічно-метафізичним химерам. Всі ці ознаки українського народного характеру органічно накладаються на соціально-філософські принципи позитивізму. Так, з точки зору класичної філософії, яка апелює до розуму, до об'єктивної істини, відкритої об'єктивній логіці наукового мислення, це найбільш *ефективний* шлях світоглядно-методологічної життєвої орієнтації, який приводить свідомість індивіда до світла знань. Навпаки, точка зору позитивної філософії, виходячи з єдності мислення, почуттів і діяльності, говорить про *афективний* шлях як шлях, що максимально, настільки це можливо у межах філософського світогляду, наближає свідомість людини до здійснення її життєвих потреб та інтересів. «Не чинячи ніколи утиску по відношенню до розуму, це панування серця освячує розум, присвячуючи його віднині безперервному служінню суспільності з тим, щоб він освітив цю діяльність і укріпив її переважаюче значення. Таким чином, розсуд, належно підлеглий почуттю, здобуває авторитет, якого він до цього часу ще не міг отримати, як єдино здатний відкривати основний порядок, що з необхідністю управляє всім нашим існуванням згідно природних законів різноманітних явищ. Ця об'єктивна підвалина істинної людської мудрості глибоко впливає навіть на наші пристрасті, які знаходять в необхідності узгоджуватися з нею джерело постійності, здатне утримувати природжену їм непостійність і безпосередньо пробуджувати симпатичні інстинкти. ...Переважання соціологічної точки зору, зовсім не перешкоджаючи навіть найбільш абстрактним умозрінням, збільшують їх постійність і їх достоїнство, вказуючи єдино відповідний їм напрямок» [5, с.585].

Йдеться, як можемо бачити, про необхідність для позитивно, фактично, гуманістично, спрямованої соціальної філософії розробки шляхів органічного й гармонійного поєднання в індивідуальній і суспільній діяльності почуттів і розсуду, що буде сприяти еволюційній, але надійній, трансформації нібито *афективної* пристрасної свідомості в *ефективну*, тобто об'єктивно людяну. Справа в тому, що класична філософія впродовж усієї своєї історії переважно скептично ставилась до умовиводів, підвалинами яких була безпосередня чуттєвість конкретного емпіричного індивіда. Проте з Нового часу, коли широкі народні маси стали суб'єктами суспільних процесів, філософія, яка апелювала лише до невеликої кількості людей, здатних до теолого-метафізичного світоглядно-методологічного способу мислення і пізнання, також об'єктивно була зобов'язана до включення у свої, так би мовити, субстанційні визначення міркування чуттєвої свідомості. Вся філософська дискусія цієї доби зводилась до пошуку взаємодії та знаходження допустимого адекватного співвідношення у знанні емпірично-сенсуалістичного й раціонального. Якщо «знання – сила», а сила – це володіння методом, то аж ніяк не можна, апелюючи до народу, а в цьому сутність епохи Гуманізму, пропонувати йому методологію, яка не відповідає його безпосередньо-чуттєво визначеній свідомості. Саме вона стала об'єктом уважного дослідження й опікування всіх без виключення філософів і навіть теологів. Адже, якщо взяти Реформацію, то її сутність якраз і полягала в тому, щоб наблизити суто теологічні й метафізичні сутності до сприйняття їх серцем як осередком «безперервного служіння суспільності», про що й вів мову О.Конт. Причому, це властиво не тільки представникам емпіризму й сенсуалізму, але й раціоналізму. Той же Р.Декарт у своєму визначенні мислення, яке ми наводили, чітко наголошує на тому, що ним є все те, що сприймається людськими органами відчуття, які жодним чином не відокремлені від загального, тому є також органами «служіння суспільності». Але не примусової, тотальної, абстрагованої й відчуженої, а всього лише індивідуалізованої. На жаль, досить часто не коректно наводять його головне гуманістичне положення, опускаючи в ньому найважливіше, а саме: «Я». Між тим він стверджував, що «положення „Я мислю, отже, я існую“ – первинне і найдостовірніше зі всіх, які можуть явитись будь-кому в ході філософування» [1, с.316]. Людина ж відчуває своє існування, своє буття не тоді, коли абстрагується від нього, а якраз тоді, коли починає з нього, тобто зі сприйняття самої себе як безумовної реальності.

Повертаючись до позиції О.Конта, яку ми вважаємо вихідною для усвідомлення позитивних форм гуманістичної свідомості, як індивідуальної, так і суспільної, звернемо увагу на таке положення: «Афективний принцип зобов'язує нас вивчати природний порядок тільки для того, щоб краще застосовувати наші індивідуальні й колективні сили до його штучного покращення» [5, с.585]. Штучного в даному випадку означає природного, об'єктивного, такого, яке покращує долю самої людини, людства загалом. Ігноруючи чуттєву свідомість, в підвалинах якої вся різноманітність людських схильностей, бажань, потреб, інтересів, сподівань, прагнень і

устремлінь, філософія забуває про свій вихідний принцип – єдність людини і природи, мікрокосму й макрокосму. Суб'єктивне, чуттєве в людині – ніщо інше, як таке ж у самій природі, адже вона не сприймається нею в чистому об'єктивному вигляді, як її представляє раціоналістична філософія чи теологія. Це закон спокійний у своїй незмінній постійності, а не його безпосереднє сприйняття людиною, тому їй досить складно й нелегко сприйняти філософію чистого розуму, абстраговану в такому разі від самої людини. Вона не може спокійно сприйняти те, що не є в своєму бутті спокійним. Вона боїться спокою, тому що це безпосередньо корелюється в її свідомості з покійником, зі смертю.

Висновки

Проведений аналіз процесу трансформації змісту гуманістичної свідомості та властивих їй ціннісних орієнтацій людини дає підстави стверджувати, що *афективний принцип*, фактично ігнорований у вітчизняній філософії радянського і пострадянського періоду, але цілком позитивний у філософській теорії та суспільній практиці цивілізованих суспільств, передбачає необхідність врахування людьми у своїй діяльності «природного порядку», до якого, як його першооснова, входить пристрасна природа самої природи у вигляді її *законів*, які в самій людині проявляються у формі суб'єктивних проявів *волі*. Якщо підійти до сутності гуманістичної свідомості з таких позицій, можемо говорити про неї як про *розумну волю*. Причому, говорити слід діалектично, тобто як про єдність протилежностей: *розум воліє, а воля розуміє*.

Перспективи подальших досліджень

Філософія останніх двох століть наблизилась до вирішення суспільних проблем якраз тому, що їй вдалось поєднати ці субстанційні протилежності Буття. Звичайно, що через боротьбу протилежностей, які презентували різні філософи. Оскільки українська соціально-філософська думка освічена в основному на творах представників класичної філософії, є нагальна потреба в розгляді широкого спектру соціально-філософських, соціологічних, соціально-психологічних вчень, розроблених впродовж останніх століть представниками позитивістської та прагматичної філософії. Це саме ті школи, які, на наше переконання, ментально дуже близькі до специфічних особливостей української свідомості.

Джерела

1. Декарт Р. Первоначала философии // В кн.: Сочинения. – М.: Мысль. – 1989. – Т. 1. – С. 297-423.
2. Жадько В.А. Соціально-духовні виміри світоглядної свідомості. – Зап: ЗДІА. – 1997. – 166 с.
3. Конт О. Дух позитивной философии // В кн.: Антология мировой философии. – М.: Мысль. – 1971. – Т. 3. – С. 550-552.
4. Конт О. Курс позитивной философии // В кн.: Антология мировой философии. – М.: Мысль. – 1971. – Т. 3. – С. 553-580.
5. Конт О. Общий обзор позитивизма // В кн.: В кн.: Антология мировой философии. – М.: Мысль. – 1971. – Т. 3. – С. 580-586.

Стаття надійшла 30.01.2008 р.